

Han Anna
Budapest

Alekszandr Potebnya tanításának recepciója Andrej Belij nyelvfilozófiájában

Az orosz tudománytörténet egyik fontos kérdése mindmáig foglalkoztatja a kutatókat: hogyan válhatott Potebnya tanítása, akit a szakirodalom a 19. századi pozitívizmus és a nyelvelméleti pszichologizmus irányzatának egyik képviselőjeként tart számon, ihlető forrásává a 20. század elején, az orosz szellemi megújulás korszakában számos nyelvfilozófiai koncepciónak és költői nyelvelméletnek.

Az egyik értelmezési irányzat, amely Potebnya tanításából kisarjadt, az orosz szimbolizmus esztétikai programjának nyelvfilozófiai alapvetése. A 20. századi orosz tudományos gondolkodásban elsők között a Mihail Bahtyin köréhez tartozó Pavel Medvegyev hívta fel a figyelmet Potebnya szerepére a szimbolizmus esztétikájának megalapozásában *A formális módszer az irodalomtudományban* című monográfiájában, s ugyanez a törvényszerűség tágabb elméleti vonatkozásban is megfogalmazást nyert Nyikolaj Volosinov *Marxizmus és nyelvfilozófia* című munkájában. Az orosz szimbolizmus filozófiai esztétikájának tetemes örökségéből ehelyütt csak azokat a fejezeteket szeretnénk felidézni, amelyek Andrej Belij nyelvfilozófiai koncepciójában nyertek megfogalmazást. Ahhoz, hogy érzékeltetni tudjuk azt az értelmezési irányt, amely Potebnya tanítása nyomán Andrej Belij költői nyelvelméletében kibontakozik, fel kell idéznünk Potebnya tanításának néhány alaptételét.

Amikor Potebnya kimunkálta a maga tanítását, amelyet a «теория словесности» elnevezéssel illetett, tulajdonképpen azt a modern irodalomelméleti megközelítést készítette elő, amely a költői műalkotás specifikumát annak nyelvi mibenlétében látja, és az irodalmat a szó művészetének tekinti. Ezt a nyelvelméleti megalapozású poétikát azoknak a tudományos diszciplínáknak a szintéziséből építette fel, amelyek a 19. század második felében a Harkovi Egyetem oktatási rendszerének az alapját képezték. Az egyetem falai közt, amelynek Potebnya kezdetben

diákja majd tudós professzora volt, olyan nyelvészeti kutatások folytak, amelyek igen széles kultúrtörténeti és néprajzi összefüggések rendszerében vizsgálták a nyelv keletkezésének és grammatikai valamint szintaktikai rendszerének a problémáit. A vizsgálatok kontextusát olyan diszciplínák alkották, mint a szláv néprajz és folklór, valamint a szláv mitológia kutatása, Potebnya 1861-ben írt magiszteri disszertációja is *A szláv népköltészet néhány szimbólumáról* címet viselte. Kiemelt helyet foglalt el az egyetemi képzésben a retorika, a verstan és a grammatika tudománya, amely megkövetelte a görög és a latin nyelv ismeretét. Nem véletlen, hogy Potebnya a maga trópuselméletét az antik retorikák történeti áttekintésével vezeti be. Ezekhez a kutatási irányokhoz társult még a legújabb nyelvtudományi iskolák eredményeinek a tanulmányozása, mindenekelőtt Wilhelm von Humboldt tanításának kritikai elsajátítása. 1862-ben, amikor Potebnya a *Nyelv és gondolkodás* című alapmunkáját írta, egy évet töltött a Berlieni Egyetemen, s párhuzamosan több szláv nyelvterülethez tartozó országban is folytatott tanulmányokat.

Tanításának összegző, szintetizáló jellege tette lehetővé, hogy a szó jelentésszerkezetét, s annak központi elemét, a szó belső formáját olyan sok irányban határozza meg és értelmezze, hogy annak szinte minden értelmezési szintjéből a későbbiekben egy új diszciplína sarjadt ki. Fogalmazhatunk úgy is, hogy míg Potebnya szintetizálta a 19. századi akadémiai irodalomtudományban és egyetemi képzésben meghonosodott különböző diszciplínákat, és ezáltal új elméleti rendszert teremtett, a 20. század új gondolkodási irányai összetevő elemeire bontották ezt a rendszert, és az egyes összetevők értelmezési lehetőségeiből új irányzatokat hoztak létre, új tanításokat építettek fel. Azokból a tág és messze ívelő értelmezési lehetőségekből, amelyeket Potebnya tanítása magában rejt, ehelyütt csupán egyetlen vonulatot szeretnénk kiragadni, Potebnya tanítását a szó belső formájáról, a költői trópusokról és alakzatokról, valamint ennek a tanításnak az újraértelmezését Andrej Belij nyelvfilozófiai koncepciójában. Potebnya újraértelmezésének ebben a vonulatában valósul meg a legtisztább formában egyrészt a hagyománykövetés és a hagyomány újrafelfedezése révén történő költői önmeghatározás, másrészt viszont az elszakadás a 19. század pozitivistá gondolkodásától s benne a nyelvelméleti pszichologizmus irányzatától.

Potebnya egy sarkalatos ponton folytat polémiát tanítómesterével, Wilhelm von Humboldt-tal, ez pedig a nyelv eredetének kérdése. Potebnya úgy véli, hogy Humboldt közös nevezőre hozza a nyelvet és a szellemet azáltal, hogy mindkettőt egyformán alárendeli egy magasabb rendű princípiumnak, amelyet viszont a metafizika körébe utal. Potebnya nézete szerint az ő saját nyelvelméleti kérdésfelvetése ott kezdődik, ahol a metafizikai megközelítés véget ér. Potebnya szerint, ha a mítosz keletkezését metafizikai előfeltevések nélkül tanulmányozzuk, képet nyerhetünk magának a nyelvnek a keletkezéséről, ehhez viszont elsősorban a népköltészet alkotásait kell tanulmányoznunk, mivel ezek az alkotások a nyelv keletkezésének az analogonját képezik. Úgy véli, hogy ezeknek a konkrét nyelvi kutatásoknak a tényei arra készítetnek, hogy kétségbe vonjuk azt a magasabb rendű egységet, amelyet Humboldt a nyelv és a szellem között tételez. Azaz kétségbe kell vonnunk azt, hogy a szellem nyelv nélkül nem létezhet, s a szellem maga is a nyelv segítségével formálódik, s hogy időben az első esemény nyelvi esemény volna.

Potebnya szerint számos olyan gondolati, akarati, érzelmi tevékenység létezik s létezett az emberi tudat fejlődésének kezdeti szakaszában, amely kívül esik a nyelv területén. Potebnya állítása szerint a nyelv és a szellem az emberi élet megnyilatkozásának egymást követő eseményei, amelyek az emberi személyiség mélyéből, azaz a lélekből fakadnak. Éppen a lélek az az alapvető princípium, amelyből ezek a jelenségek fakadnak, és amely egyben e jelenségek létfeltételül is szolgál. A lelki élet egyéb, különböző jelenségei megelőzik a nyelv keletkezését. Potebnya ezáltal háttérbe szorítja a nyelv isteni eredetének kérdését, és tisztán pszichológiai kérdéssé változtatja. Ugyanakkor viszont úgy véli, hogy éppen maga Humboldt teremtette meg az alapját a maga tanításában annak, hogy a nyelv eredetének a kérdését metafizikai alapról pszichológiai alapra vigyük át azáltal, hogy a nyelvet *energeia*-nak, azaz örök, szakadatlan alkotótevékenységnek nyilvánította.

Humboldt nyelvelmélete nyomán Potebnya is azt vallja, hogy a nyelv nem *ergon*, azaz nem kész produktum, nem a gondolatok kifejezésének pusztá eszköze, hanem *energeia*, azaz a gondolkodás és a gondolképzés eleven orgánuma. A nyelvi tevékenység pedig alapvetően kreatív jellegű, benne az individuális nyelvhordozó tudati és lelki energiái nyernek kifejezést, s ez a kreatív jelleg strukturális lenyomatot hagy a szó

jelentésszerkezetén, mindenekelőtt a szó belső formáján. Potebnya tanításában éppen a szó belső formája az a láncszem, amely közvetít a tudat (a gondolkodás), és a tudatnak a nyelvben való realizációja, azaz tárgyi objektivációja közt.

A belső forma kategóriáját Potebnya egyszerre több dimenzióban láttatja és határozza meg. Egyrészt egy strukturális szempontból, miszerint a belső forma a szó jelentésszerkezetének közvetítő eleme, amely motiválttá teszi a kapcsolatot a hang (a külső forma) és a jelentés közt. Ennyiben a belső forma struktúráképző tényező, amelynek elevensége avagy elhomályosulása kihat a szó tárgyi szerkezetére és jelentésszerkezetére egyaránt, és ezáltal a gondolkodási alakzatokra is. Másrészt viszont pszichológiai szempontból is, miszerint a belső forma szemléletes képzet, amely az individuális nyelvhordozó tudatában őrzi azt a domináns jelentésjegyet, amelynek révén a tárgy elsődleges megnevezése történt, s ennyiben a belső forma a szó eredendő képiségének a záloga. S mivel minden egyéni nyelvhordozó tudatában más-más képzetet hívhat életre ugyanaz a belső forma, ezért mind a beszéd mind pedig a megértés és értelmezés folyamata is kreatív jellegű. Harmadrészt a belső forma meghatározást nyer a nyelvtörténet ill. a történeti etimológia szempontjából is. A belső forma a legközelebbi etimológiai jelentés (ближайшее этимологическое значение), amelynek segítségével visszavezethető a jelentésképzés folyamata, az a folyamat, amelynek révén az eredendő képi jelentésből kialakult a fogalmi jelentés, s amelynek segítségével a költői nyelvhasználatban visszafordítható a fogalmi jelentés kialakulásának folyamata. A belső forma egyben a mitikus gondolkodás strukturális lenyomata is, mivel őrzi a nyelvfejlődésnek azt az állapotát, amikor a fogalmi gondolkodás még nem alakult ki, amikor a szó még mítosz volt. Éppen ez az értelmezési szint bizonyul döntőnek az orosz szimbolizmus esztétikai teóriájában a modern mítoszteremtés nyelvi alakzatainak a leírásakor.

Potebnya tanításának újabb sarkalatos pontja, amely döntő fontosságú lesz Andrej Belij nyelvfilozófiájában, a szó jelentésszerkezete és a költői műalkotás jelentésszerkezete közti teljes strukturális megfelelés tétele. Az a strukturális réteg, amely a szó szerkezetében a külső formát (azaz a hangot, tehát a jelentés külső jelét) alkotja – a nyelvi műalkotás szerkezetében nem más, mint a mű tárgyi valósága, nyelvi objektivációja, nyelvben való

rögzítettsége. Az a strukturális réteg, amely a szó belső formája – tehát a szemléletes képzet mint a jelentés belső jele – a nyelvi műalkotás jelentésszerkezetében maga a költői kép, a szimbólum, illetve a képek rendszere, amely utal a tartalomra. Az a strukturális réteg pedig, amely a szóban a jelentés, a nyelvi műalkotásban a tartalomnak, a mű eszmeiségének felel meg. Ez a közvetlen strukturális megfelelés két különböző szintű nyelvi képződmény között azért létezhet, mivel Potebnya tanítása szerint minden egyes szó maga is önálló nyelvi alkotás, éppen belső formája, azaz képisége révén. S mivel a szó maga is önálló nyelvi alkotás, és belsőleg strukturált, a szó szerkezetének kibontása, a belső forma újjáélesztése magasabb rendű nyelvi szerkezeteket hozhat létre.

Éppen a kép és a jelentés viszonya alapján különbözteti meg Potebnya a nyelvhasználat három módját, s egyben három alapvető nyelvi gondolkodási formát. A mitologikus nyelvhasználatot, ahol a kép és a jelentés közt nincs átmenet, a képi gondolkodás még a megismerés egyetlen létező és kizárólagos formája, a nyelvhasználó nem fikcióként, hanem valóságként éli meg a költői képet, benne él a mitológiai képzetek világában, mint egyetlen objektíve adott valóságban, amely minden újabb megismerési aktusnak egyben kiindulópontja is. A költői nyelvhasználatot (язык поэзии), ahol a belső forma még eleven, de a nyelvhasználó már tudatában van annak a gondolati ugrásnak, amelyet a képtől a jelentésig megtesz. Tudja, hogy a kép használata ad hoc jellegű, és nem szolgálhat további megismerési folyamatok alapjául. A mindennapi nyelvhasználatot (язык прозы), ahol a belső forma már feledésbe merült, s ezért a szó jelentésszerkezetéből törlődött a közvetítő elem, amely a hang és a jelentés kapcsolatát motiválja, a fogalmi jelentés elnyeli a képi jelentést.

A nyelvhasználat különböző típusainak a meghatározása Potebnya elméletében közvetlenül átvezet bennünket a költői trópusokról és alakzatokról szóló tanításához. Potebnya a maga trópuselméletét a klasszikus retorikák tanulmányozásából levont következtetéssel vezeti be, s úgy véli, hogy a görögökön és a rómaiakon át, egészen napjainkig ezekben a tanításokban megfigyelhető egy közös vonás. A nyelvi alakzatok meghatározásához feltétlenül szükség volt kétféle nyelvhasználat megkülönböztetésére. Egyrészt az egyszerű beszédre, amelyben a szavakat mintegy a maguk természetes, elsődleges jelentésében használjuk, másrészt az átvitt értelmű avagy „díszített” beszédre, amely az előző nyelvi

réteghez mint viszonyítási ponthoz képest valósít meg jelentésátvitelt. Potebnya úgy véli, hogy amennyiben a modern nyelvtudomány eredményeit figyelembe vesszük, és feltesszük azt a kérdést, hogyan jött létre a jelenlegi nyelvek gazdagsága, akkor csakis azt felelhetjük, hogy minden egyes szó mint a jelentés hangzó jele, függetlenül attól, hogy elsődlegesen létrejött vagy származékos szavakról van-e szó, a szógyökök viszonylag korlátozott mennyiségéből keletkezett. (pl. az orosz nyelv szavai mintegy 500–1000 szógyökből keletkeztek). S ugyanakkor figyelembe kell venni azt a törvényszerűséget, hogy ami szógyöknek bizonyul a belőle származtatott szavak vonatkozásában, az maga is szó, amelynek a belső jelentésszerkezete ugyanolyan, mint bármely újonnan képzett szónak.

Potebnya tanítása szerint a nyelvben meglévő minden fogalmi jelentés eredete szerint képi jelentés, amely idővel elvesztette a képszerűségét. Ugyanakkor a szó mindkét állapota, a képiség és a képiség elvesztése egyaránt természetes állapot? Ezek csupán a gondolkodás folyamatának különböző szakaszait jelzik. Ha pedig feltételeznénk, hogy van egy képiség nélküli természetes nyelvhasználat, az csupán azért volna lehetséges, mert a gondolkodás folyamata ebben a szakaszban időleges nyugvópontra ért, amihez képest a képszerűség újbóli megjelenése egy újabb szakaszt jelent a megismerés folyamatában. Ezért hát Potebnya úgy véli, hogy a nyelvelméleti kutatások számára sokkal nagyobb érdeklődésre tarthat számot magának a gondolkodásnak a folyamata, amely örökös alkotó tevékenység és dinamikus alakulás, mintsem a nyelvfejlődés valamely nyugalmi állapota.

Ez tehát az egyik lényeges mozzanat, ahol kirajzolódik Potebnya trópuselméletének eltérése a klasszikus retorikák tanításától. Potebnya úgy tartja, hogy a szó struktúrájának az elemei között eleve képi jellegű a viszony, mivelhogy a jelentésátvitel gondolati műveletére épül, ezért a képiség megléte, illetve hiánya nem értelmezhető úgy, mintha az két állandó és különálló nyelvi réteghez tartozna a nyelv rendszerének egészen belül. Ezért Potebnya trópuselméletében megfordul a viszony a természetes nyelvhasználat és a képi nyelv között attól függően, hogy melyiket melyikből származtatjuk: Potebnya többször hangsúlyozza, hogy amennyiben a hagyományos retorikák megalkotói úgy vélik, hogy a természetes nyelvből származtatjuk a trópusokat, az csakis azért lehetséges, mert ebben az esetben egy külső nézőpontból, a szentetlen

megfigyelő pozíciójából tekintünk a nyelvre, egy olyan pozícióból, amely mintegy kívül áll a beszéd folyamán. Potebnya tanításában bármely egyszerű vagy bonyolult képi kifejezést annak a szempontjából vizsgálunk, aki maga is „benne áll a beszédfolyamban”, azaz a nyelvhordozó szempontjából, s ebben az esetben a képi beszéd lesz az elsődleges.

S mindebből az is következik, hogy Potebnya elméletében a trópus esztétikai értékét nem a díszítő funkció adja, hanem kizárólag a megismerésben játszott szerepe, azaz a kifejezés szépségét a gondolatral való szerves kapcsolata határozza meg. Mivel pedig a trópusok a megismerési folyamat láncszemei, ezért az esztétikai indítékok elválaszthatatlanok a logikai indítékoktól. A nyelvi alakzatok lényegüket tekintve a gondolkodás alakzatai, a gondolkodási folyamat szakaszainak strukturális lenyomatai. Ugyanakkor Potebnya tanítása szerint a költői kép a megismerésnek olyan eszköze, amely képes a tömörítésre, a sűrítésre a fogalmi gondolkodáshoz képest azáltal, hogy jelentésszűkítést hajt végre. A költői kép helyettesíti azt, ami bonyolult, sok szempontú, és távoliséga miatt nehezen megragadható és homályos, valami viszonylag közelivel, egyedivel, meghatározottal és szemléletessel. A képi gondolkodás tehát egy dolog szerteágazó sokféle jelentésjegyéből mindig egyet aktualizál, s ezáltal egyrészt jelentéstömörítést hajt végre, és szemléletessé teszi az elvontat, másrészt viszont a megismerés és a fogalomképzés láncolatát ad hoc jelleggel időlegesen visszafordítja.

Potebnya tanításának van egy másik pontja is, ahol polémiát folytat a klasszikus retorikák osztályozási elveivel. Úgy véli, hogy a trópusoknak és alakzatoknak a szó mint állandó jelentésegység nem egyszerűen a nyelvi anyaga, mivelhogy magának a szónak a struktúrájában ugyanazok a jelentésviszonyok hatnak, mint a trópusok szerkezetében. Tulajdonképpen a szó strukturális elemei közötti viszony is metonimikus, azaz a hang és jelentés közti jelentésátvitelre épül. Azok a törvényszerűségek tehát, amelyek maga a szó és a trópusok és alakzatok jelentésszerkezetében egyaránt érvényesülnek, nem mások, mint a jelentésképzés univerzális törvényei a nyelvben. Ezeknek a törvényeknek pedig az egyik alapvető megnyilatkozási formája a megnevezés művelete, minden trópus tehát nem más, mint újramegnevezés.

A szó struktúrájában és a trópus jelentésszerkezetében is ugyanaz a kapcsolat áll fenn a jelölő és a jelölt között. Ennek a kapcsolatnak a típusa a

jelentésátvitel módjától függően lehet szinekdochikus, metonimikus és metaforikus. Potebnya a jelentésátvitel műveletét és a trópus szerkezetét a következő szkéma szerint írja le: A trópus mindig két összetevő elemből áll, A-val jelöljük azt, amit már ismerünk, ameddig eljutottunk a megismerésben, tehát amivel magyarázzuk a még ismeretlent (ez a tulajdonképpeni kép, ill. a tudatunkban már kialakult képzet, tehát az, ami a jelölő funkcióját tölti be), az X pedig a még ismeretlen, amit magyarázni szeretnénk, tehát ami a jelölt funkcióját tölti be, azaz az újramegnevezés tárgya.

Az A és X közti kapcsolat típusa szerint Potebnya a jelentésátvitel három alapesetét különbözteti meg: A *szinekdoché* esetében az A teljes egészében benne foglaltatik az X-ben, vagy mondhatjuk úgy is, hogy az X maradéktalanul magába foglalja az A-t, vagy amikor az A alakjában jelenik meg az X – a pars pro toto, vagy fordítva a totum pro parte elve. Ezekben az esetekben együttértésről (соподражение), egymásba-foglalásról (совключение), avagy kölcsönös befogadásról (со-приятие) van szó. A *metonímia* esetében az A fogalma csak részben foglaltatik benne az X-ben, tehát az X csupán része az A-nak, ezért „bennefoglaltatás” helyett csak érintkeznek. Amikor tehát az A alakjában ilyen formában jelenik meg az X, akkor beszélünk metonímiáról, azaz újramegnevezésről (переименование), tehát az egyik névnek a másikkal való helyettesítéséről. Ugyanakkor Potebnya hangsúlyozza, hogy a bennefoglaltatás (szinekdoché) és az érintkezés (metonímia) nagyon hasonló viszony, ezért ez a két trópus nagyon gyakran átmegy egymásba, és az elemzés révén nehezen különíthető el egymástól.

A *metafora* esetében az A és az X fogalma első pillanatra nem esik egybe egyetlen jelentésjegyét tekintve sem, sőt, mintha kizárnák egymást. De pszichológiai szempontból az A és az X összekapcsolása azért válik lehetővé, mert közvetve vagy közvetlenül mindketten utalnak egy B kapcsolatra, vagy hasonló érzéseket váltanak ki. Tehát metaforáról akkor beszélünk, ha az A jelenik meg B alakjában. Ehelyütt Potebnya megjegyzi, hogy a görög rétorok és Cicero a jelentésátvitelnek éppen ezt a konkrét esetét nevezték általában trópusnak vagy figurának. Potebnya számos példát hoz mindhárom alapesetre az orosz népköltészet és az orosz nyelv szólásai alapján, valamint azoknak a neveknek az alapján, amelyeknek az automatikus nyelvhasználat miatt ma már nem érzékeljük a képi eredetét, s

a példák elemzése során néhány új törvényszerűséget is megfogalmaz. Ezek a törvényszerűségek általában a trópusok jelentésszerkezetének dinamikus jellegére vonatkoznak, mind a nyelvhasználó mind pedig a befogadó tudatának vonatkozásában.

Potebnya megjegyzi, hogy *a szinekdoché* esetében olyan gondolati ugrás megy végbe az A-tól az X irányában, amelynek esetében az X jelentéstartományában, azaz jelentésjegyeinek összességében, teljes halmazában adott ugyan az A, amely kiemelkedik ebből a halmazból mint egyed, de az, hogy az A vagy valóban objektíve benne értődik az X jelentésjegyeinek összességében, vagy csak a nyelvhasználó illetve a befogadó érti benne, már külön tanulmányozást igényel, és a gondolkodás meg az alkotás lélektanának a területére vezet bennünket.

A *metonímia* esetében, ahol a jelentésátvitelnek olyan módozatával van dolgunk, amikor a megismerés aktusa a képtől (A ebben az esetben pl. a halmaz része vagy pedig egyed) a jelentéshez (az X lehet az egész, vagy pedig valamely nembeli kategória) úgy valósul meg, hogy az X nem zárja ki magából a képet, hanem részben magába foglalja (az ilyen kizárás a metafora tulajdonsága), és emellett az X (a szinekdochétól eltérően) új minőségi jegyet is kap. Potebnya hangsúlyozza, hogy az X-nek ezt az új minőségi jegyét, az A-ban benne foglalt minőséghez képest csak azért kaphatjuk, mert ez a minőség a gondolkodásunkban bizonyos körülmények között már kísérőjegye az A-nak.

A metonímia jelentésszerkezetét az A és X közti kapcsolat alapján a következő típusokra oszthatjuk:

- a) az A és X egyidejűleg vannak jelen a térben (térbeli érintkezés);
- b) az A időben megelőzi az X-et;
- c) az A időben követi az X-et;
- d) az A és X oksági kapcsolatban állnak.

De ezek a megkülönböztetések magának a megnevezésnek az aktusában nem léteznek a beszélő számára, ezeket csak a külső megfigyelő viszi bele magyarázatként a trópus szerkezetébe már a megnevezés aktusa után. A beszélő számára az, ami az A-ban (azaz a képben) adott, mindig a legközelebbi, tehát az időben az első, az X pedig időben mindig követi azt – tehát a beszélő szempontjából az A és X viszonyát tekintve a metonímia minden változata tulajdonképpen a második, b/ típusnak felel meg,

amikor az A időben megelőzi az X-et. Tehát lényegét tekintve a beszélő álláspontjából mindhárom alapvető trópus esetében ugyanaz a szerkezeti modell figyelhető meg. Ezért Potebnya úgy véli, hogy a metonímia esetében helyesebb az altípusokat annak alapján meghatározni, hogy az X-nek milyen jelentéscsoportjai jutnak el a beszélő tudatáig. Ebben az esetben a következő felosztás lehetséges:

- a) X – vagy tér (amely magába foglalja a térbelileg mérhető tartalmat);
- b) X – vagy idő;
- c) X – vagy cselekvés (állapot vagy tulajdonság).

Potebnya a *metafora* esetében is sorra veszi a klasszikus retorikák által kidolgozott meghatározásokat, és megállapítja, hogy ezek akkor lennének igazak, ha a trópusok készen adott és állandó formulák lennének, nem pedig a nyelvben zajló megismerés eleven orgánumai. Tehát a nyelv és költészet keretében egy folytonos megismerési és nyelvteremtési folyamat zajlik, amely a már megismerttől (A) a még ismeretlen (X) felé halad, s éppen ezért minden trópus dinamikus alakzat. Potebnya úgy véli, hogy minden *megnevezési aktus* két gondolati komplexum *összehasonlítását* adja: a jelölő és a jelölt összehasonlítását. Éppen ezért a hasonlat ill. hasonlítás mint grammatikai forma, mint egy kép (jelölő) által történő nyelvi jelölés, éppen a metaforát foglalja magában, és nem pedig más trópusokat. A megnevezés aktusát Potebnya a következő terminusokban írja le: A – a kép (образ) = a jelölő (обозначающее) = Jel (знак); X – az ismeretlen (ещё не познанное) = a jelölt (обозначаемое) = a jelentés (значение). Minél távolabb van a kép a jelölttől, annál nehezebb lesz a kép megértése, és annál szükségesebb lesz, hogy mellékeljük hozzá a jelöltet, és fordítva: minél nagyobb a rokonság a jel és a jelentés közt, annál könnyebben megáll a lábán a jel (a kép) a jelentés nyelvi jelölése nélkül (annál kevésbé kell mellékelni hozzá a jelöltet).

Ugyanakkor Potebnya itt is megjegyzi, hogy amennyiben a metafora jelentésszerkezetét nem a megnevezés aktusának az iránya szempontjából írjuk le, hanem a beszélő tudatában zajló megismerési folyamat szerkezete szempontjából, akkor pszichológiai szempontból a metafora szerkezetében a jel és a jelentés, azaz a kép és a jelentés sorrendje fordított irányú lesz. Amikor ugyanis a hasonlítás aktusával, amely a metafora alapját képezi, új szavakat hozunk létre, akkor a tudatunkban már előzetesen megvan az a

jelentésjegy, amelynek az alapján hasonlítunk, tehát pszichológiai szempontból a jelentés megelőzi a képet, az egésztől haladunk a rész felé. A két dolog hasonlítása révén történő harmadik, az új dolog megnevezésének műveletét csak azért tudjuk végrehajtani, mert a tudatunkban már előzetesen létezik egy kategoriális rendszer, amelynek alapján Roman Jakobson terminológiájával szólva a hasonlóságot (azaz az egyenértékűséget) megállapítjuk és elvégezzük a szelekció műveletét.

Potebnya megállapítása szerint a metafora kifejezést nyerhet egyetlen mondatrészszel és egész mondattal, sőt mondatok sorával is. Ebben a vonatkozásban Potebnya két fontos törvényszerűséget állapít meg. Amennyiben a metaforát egyetlen mondatrészszel fejezzük ki, bármi is legyen ez a mondatrész, maga a metaforikus jelentés csakis a kontextus segítségével állapítható meg. Ugyanis metaforikus jelentést bármilyen mondatrész foglalhat magában, de minden hozzá kapcsolódó mondatrész, amely eredendően nem volt metaforikus jelentésű, az összekapcsolás révén maga is metaforikus jelentést vesz fel, s ily módon az egész szövegrész, vagy a szövegegész maga is metaforikus jelentést vesz fel. Amennyiben pedig a metaforikus jelentést egy egész mondattal, sőt mondatok sorával fejezzük ki, s ez a jelentés mondatok során keresztül bomlik ki (illetve a metaforikus egyenértékűség egész mondatokkal kifejezett jelentésegységek között létesül), akkor az egész szöveg vagy allegorikus értelmet vesz fel, vagy pedig egyenértékűségek sorozatává válik. Potebnyának ezek a tételei fontos mozzanatokat tartalmaznak a modern líra, s jelesül az allegorizáló lírai beszédmód jelentésképző formáinak a megértéséhez is.

Ugyanakkor Potebnya azt is hangsúlyozza, hogy a költészet és általában a művészet viszonylag kevés számú és egyszerű jellel operál – a természet, az emberi élet és tevékenység más formáinak tágas világához képest. Éppen ez lesz majd az a sarkalatos pont, ahol Potebnya tanítását egészen új irányban fejleszti tovább 20. századi értelmezője, Andrej Belij, a maga nyelvfilozófiai tanításában. Andrej Belij számára Potebnya nyelvelméletének néhány fejezete döntőnek bizonyul. Ezek közé tartozik a belső formáról szóló tanítás, egyrészt mint szemléletes képzetről és a szó képességének zálogáról, másrészt mint olyan összekötő elemről a szó szerkezetében, amely motiválttá teszi a kapcsolatot a hang és jelentés között. Ugyancsak kulcsfontosságúvá válik az a tétel, hogy a nyelvi

tevékenység kreatív jellegének egyik első megnyilvánulása a megnevezés aktusa.

Az orosz szimbolisták esztétikai teóriájának nyelvelméleti vonatkozásairól a szemiotikus Jurij Sztjepanov részletesen szól *A nyelvi tér három dimenziója* című munkájában. Sztjepanov szerint a szimbolisták filozófiai esztétikája olyan teória, amelynek nyelvfilozófiai alapvetését a „szemantikai paradigma”, azaz „a név filozófiája” alkotja. Meghatározása szerint a szemantikai paradigma központi kérdése a megnevezett dolog és a nyelvi jel közötti kapcsolat szerves, motivált jellege, eltérően a „szintaktikai paradigmától”, amely maguknak a jeleknek a kapcsolatrendszerét tanulmányozza. Potebnja és Andrej Belij nyelvelméletének összehasonlító vizsgálatát elsőként Je. Belkind vetette fel tézisek formájában egy tartui kiadványban 1975-ben.¹ A következő lépést Willem Weststeijn holland kutató tette meg a *Potebnja és az orosz szimbolizmus* című 1979-ben megjelent átfogó tanulmányában.²

Andrej Belij alkotóútja során többször fordult Potebnja nyelvelméletéhez, s hogy elméleti munkáiban milyen értelmezési irány kerekedett felül, az döntően két tényezőtől függött; egyrészt magának az orosz szimbolizmusnak a belső fejlődési törvényeitől, másrészt viszont azoktól a filozófiai hatásoktól, amelyek Andrej Belijt egyéni alkotói fejlődésének különböző szakaszain érték. De vitathatatlan marad az a tény, hogy Andrej Belij egy szakfilológus alaposágával tanulmányozta Potebnja elméletét, mint erről a *Szimbolizmus* című kötetben³ az egyes tanulmányokat követő hatalmas jegyzetapparátus is tanúskodik.

Andrej Belij a „*Századelő*” című memoire-jának tanúsága szerint Potebnja nyelvelméleti tanítását Valerij Brjusov közvetítette elsőként az orosz szimbolisták számára még az 1900-as évek kezdetén. Arról, hogy az orosz szimbolizmus fejlődéstörténetében személyesen Andrej Belij számára mi volt az az esemény, amely arra készítette, hogy Potebnja tanaihoz forduljon, és általuk alapozza meg a szimbolizmus mint költészeti iskola elméletét, ő maga vall a *Miért lettem és miért maradtam mindvégig szimbolista* című

1 Е.Белькинд: *Потебня и Андрей Белый. Постановка вопроса. //Тезисы I.Всесоюзной (III.)Блоковской конференции «Творчество А.А.Блока и русская культура XX. века*, Tartu 1975.

2 Willem Weststeijn: „*Potebnja and Russian Symbolism*”, Russian Literature 1979.

3 Андрей Белый: *Символизм (1910)*

szellemi önéletrajzában.⁴ Potebnya tanításának különböző értelmezési irányait Andrej Belij munkásságában három nyelvfilozófiai tanulmány jelzi; *A szavak mágiája* (1909), *Nyelv és gondolkodás* (A. Potebnya nyelvfilozófiája) (1910) és az *Áron vesszeje* (1917) című tanulmányok.⁵

A szavak mágiája (*Магия слов*) című, 1909-ben írt tanulmányának I. részében alapvetőnek bizonyul Potebnya ama tétele, hogy a nyelvi alkotótevékenység egyik legősibb formája a megnevezés aktusa. Potebnya nyomán Andrej Belij kifejti, hogy éppen az elsődleges megnevezések révén veszi birtokba az ember a környező dolgok világát, ennek révén sajátítja el a tér-idő és oksági viszonyokat. A megnevezés segítségével lesz úrrá a káoszon, és rendezi kozmosszá a környező világot. A hangzó szimbólumok segítségével képes az ember legyőzni azt a szakadékot, amely saját Énjének világa és az őt körülvevő objektív világ között tátong. Belij az archaikus nyelvhasználatnak és az elsődleges megnevezéseknek ezt a mágikus erejét szeretné újjáéleszteni a modern költészet nyelvi formáiban, és egy pánlingvisztikus esztétikai utópia jegyében ezt a mágikus erőt szeretné kiterjeszteni a kultúra és a lét egészére. Úgy véli, hogy a dolgok elsődleges megnevezésének mágikus erejéhez hasonlóan a nyelvfejlődés jelenlegi szakaszában is belesűríthető a megnevezés aktusába a megnevezett dolog összes jelentés- és létvonatkozása. Így válik a költői szimbólum az abszolút értelemben vett NÉV-vé.

Az orosz nyelvfilozófiai és esztétikai gondolkodásnak éppen ezzel a vonulatával, és Potebnya tanainak ilyen irányú kibontásával – amely a szó nominatív funkcióját abszolutizálja a költői nyelvhasználatban – száll majd vitába Gusztav Spet az *Esztétikai töredékek* (1922–1923) című munkájában,⁶ ahol fenomenológiai leírás tárgyává teszi a szó tárgyi struktúráját és jelentésszerkezetét. Spet hangsúlyozza, hogy a nominatív funkció csupán az egyik rétege a szó struktúrájának, amely korrelatív viszonyban áll a többi (morfológiai, szintaktikai, szemasiológiai) réteggel, s a szó hierarchikusan felépített jelentésszerkezetében az alsó szintet foglalja el.

4 Андрей Белый: *Почему я стал символистом и почему им остался до конца жизни.*

5 Андрей Белый: *Магия слов* (1907) ; *Мысль и язык. Философия языка А.Потебни* (1910); *Жезл Аарона* (1917)

6 Gusztav Spet: *Esztétikai töredékek* (1922–1923).

Éppen ezeknek a „felsőbb”, magasabb rendű funkcióknak – amelyek ráépülnek a nomimatív funkcióra – a révén kapcsolódik be a szó a kulturális és társadalmi kommunikáció rendszerébe. Spet azt is hangsúlyozza, hogy az elsődleges megnevezések korszakától eltérően a modern nyelvfejlődés és a magasan fejlett fogalmi gondolkodás szakaszában a megnevezés tárgya már nem „kívülről” helyezkedik el a megnevezés aktusához viszonyítva (tehát már nem kell birtokba venni, és a megnevezés által létében megerősíteni, miként az elsődleges megnevezések tették), hanem maga is, mint „ideális tárgyiság”, a szó jelentésstruktúrájának immanens elemévé, belső strukturális összetevőjévé vált. A megnevezés nyelvi aktusának mágikus erővel való felruházása nem csupán azzal jár Andrej Belij elméletében, hogy a nyelvi tevékenység magára ölti magának az eleven életnek az összes attribútumát (eleven lávafolyam, örök alakulás és megújulás, végtelen teremtő erő), hanem azzal is, hogy az emberi élettevékenység és alkotótevékenység minden formája átkerül a nyelv kereteibe, a nyelven kívül nincs megismerés, nincs kultúra, nincs lét, ami a nyelvi alkotótevékenység határain kívül esik, az kihull a létből. Mindez pedig már távol esik Potebnja tanaitól, aki hangsúlyozta, hogy az emberi alkotótevékenységnek számos olyan formája létezik, amely megelőzte időben a nyelvi alkotótevékenységet, térben pedig kívül esik annak határain.

Mint az orosz szimbolizmus számos elméleti manifesztumában, a fő kérdés itt is az, hogy hol lelhető fel az az egyesítő princípium, amelynek segítségével a kultúra válsága legyőzhető, a kulturális széthullás megállítható, és elősegíthető egy új organikus kultúrkorszak eljövetele, amely újjászülné a modern lét körülményei közt az archaikus kultúrkorok szinkretikus egységét mind a kultúra egésze, mind pedig az egyes művészetek és a művészi tudat területén. Ennek az emberi létet újrateremtő alkotó folyamatnak a területe a nyelv, a nyelvteremtés folyamata pedig egyben az egész emberi létet s benne az egyes embert is újjáteremtő folyamattá válik. Innen már csak egy lépés vezet Velimir Hlebnyikov kozmikus léptékű nyelvi utópiájához, amelyben a nyelvteremtés a tiszta megismerés és a világteremtés orgánuma.

A szavak mágiája című tanulmány II. részében Potebnja trópuselmélete, a három alapvető trópus jelentésszerkezetének megkülönböztetése arra szolgál, hogy Andrej Belij megalapozza a szimbólumalkotás és a modern

mítoszteremtés nyelvi eljárás módjait. Potebnya nyomán Andrej Belij megállapítja, hogy a szimbólumalkotás lehetősége természetes módon adott magában a nyelvben azáltal, hogy a nyelvnek mint „energeia”-nak alapvető és szerves sajátja a képszerű gondolkodás. Andrej Belij úgy véli, hogy keletkezésüket tekintve a nyelv grammatikai formái éppen a képi alakzatokból jöttek létre. Pl. az epitheton ornans-ból mint szóképből alakul ki a melléknév mint grammatikai kategória, továbbá minden melléknév keletkezése valamiképpen kapcsolatban áll egy összetettebb képi alakzattal, metaforával, metonímiával vagy szinekdochével. A metonímia esetében pedig Andrej Belij nézete szerint magának a megismerési folyamatnak a keletkezését követhetjük nyomon: számos oksági összefüggés, amelyet a jelenségek között teremtünk, elsődlegesen a metonimikus képalkotásból származik.

Éppen a mitikus gondolkodás az, ahol a legteljesebb formában érvényesül a nyelvi alkotótevékenység, vagy úgy is mondhatjuk, hogy a mitikus gondolkodás teljes egészében ebből az alkotótevékenységből táplálkozik. A képi gondolkodás formáiban Andrej Belij nézete szerint van egy közös tendencia: minden kép arra törekszik, hogy kitágítsa önnön képi tartalmának határait, s ezáltal a szóban rejlő képi tartalom mozgásba lendül, a belső forma dinamikusan kibomlik, és ez a változás új képi tartalmakat szül, – s ekkor már a nyelvi alkotásnak egy új szakasza kezdődik.

Andrej Belij úgy véli, hogy az alkotás lélektana szempontjából minden nyelvteremtési, azaz képalkotási folyamat több szakaszban bontakozik ki, és a Potebnya által leírt három alapvető képi alakzat (a szinekdoché, a metonímia és a metafora) kialakulását megelőzi egy korábbi szakasz, amelyben a következő sorrendiség érvényesül: az első szakasz a jelző megjelenése, amikor egy adott tárgyhoz egy minőségi jegy járul, a második szakasz a hasonlítás aktusa, amikor a jelző már felidéz egy másik tárgyat, a harmadik szakasz pedig az allúzió, az utalás, azaz a tulajdonképpeni szimbólumképzés kezdete, amikor a két tárgy „harcából” egy olyan új tárgy keletkezik, amelyet nem foglalt magába a hasonlat egyik tagja sem, sem a hasonlított, sem pedig a hasonlító szerepében megjelenő tárgy. Ezek a szakaszok alkotják a három alaptrópus, a szinekdoché, a metonímia és a metafora kialakulásának a tulajdonképpeni feltételét.

A képalkotási folyamat harmadik fázisa, ahol az allúzió megjelenik, maga is további képalkotási folyamatok kiindulópontjává válik: amikor a

jelentésátvitel mennyiségi jegy alapján történik (szinekdoché), amikor a jelentésátvitel minőségi jegy alapján történik (metonímia), és amikor maguknak a tárgyaknak a felcserélése megy végbe, azaz egyik tárgy a másik helyére lép, annak helyettesítőjévé válik (metafora). Ebben a harmadik esetben teremtődik meg a szimbólumképzés igazi feltétele, létrejön a szimbólum, mint egységes és tagolhatatlan képzet – és a képalkotásnak minden eddig kialakult formája a szimbólumképzés eszköze lesz. A szimbólumalkotás az a nyelvi alkotótevékenység, amellyel szemben a logikai megismerés erőtlen, a szimbólumot nem tudja elemeire tagolni.

Miután felidézte és újraértelmezte Potebnya trópuselméletének alapvető pontjait, Andrej Belij saját nyelvfilozófiai koncepciójának egyik sarkalatos tételét fejti ki a nyelvi mítoszteremtés mikéntjéről. Miután a nyelvi alkotás folyamatában megvalósult a metafora (azaz két tárgy összekapcsolása egy harmadikban), és kialakultak a szimbólum létrejöttének a feltételei, azaz beteljesült az alkotófolyamat célja, a művész határpontra érkezik, a költői alkotás és a mítoszteremtés határmezsgyéjén áll. Ha az új költői kép (A), függetlenedik azoktól a költői képektől, amelyek őt létrehozták, és ha az alkotó ezt az új képet a tudatunktól független, önálló ontológiai léttel ruházza fel, akkor az egész nyelvi képalkotás folyamata fordított irányt vesz, ami eredendően a nyelvi képalkotás folyamatának célja volt (a metafora s belőle a szimbólum megalkotása), az most – azáltal, hogy a szimbólum önálló életre kel – hatékony okká válik. A szimbólum megtestesül, és maga kezd el hatékony erőként működni, azaz mítosszá válik.

Ugyanakkor Andrej Belij a nyelvi mítoszteremtésnek tipológiailag két, egymástól eltérő változatát és egyben kultúrtörténeti szakaszát különbözteti meg: az esztétikai célzatú alkotás kialakulása előtti stádiumot, azaz a pre-esztétikai fázist, és a poszt-esztétikai fázist, amely a kulturális válságkorszakokban jelentkezik. Koncepciója szerint a mítoszteremtés vagy megelőzi az esztétikai célú alkotást (hiszen a nyelvi képek esztétikai célzatú, tudatos felhasználása csak akkor lehetséges, amikor a mítosz már felbomlott összetevő elemeire), vagy pedig követi az esztétikai alkotás korszakát. Saját korát Andrej Belij olyan korszakként értelmezi, amikor a nyelvi alkotás elérkezett a poszt-esztétikai fázisba, s amikor az irodalomnak mint nyelvi művészetnek újra fel kell vállalnia a „másodlagos” mítoszteremtés és a vallási művészet küldetését. Ebben a

kultúrtörténeti összefüggésben helyezi el Andrej Belij a maga költői nyelvelméletét.

Úgy véli, hogy a századelő kultúrájában a mítoszteremtés vágya azokban a misztikus érzületű művészi közösségekben éled újjá, amelyek már elvesztették hitüket a tudományban és a filozófiában, a pozitivista és racionális megismerés lehetőségeiben, de eltávolodtak a dogmatikus vallási tanításoktól és a hozzájuk kapcsolódó vallási szimbolikától is, valamint a hagyományos metafizikai tanításoktól, és kiábrándultak magából a művészetből is, de öntudatlanul is él bennük az alkotás vágya és egy új kulturális szinkretizmus megteremtésének a lehetőségébe vetett hit. S mivel a költészet a legközvetlenebb kapcsolatban áll a nyelvi alkotással, a tulajdonképpeni nyelvteremtés folyamatával (творчество языка), és ugyanakkor közvetett kapcsolatban áll a mítosszal és a mítoszteremtéssel, a költői kép hatóereje egyenes arányban áll azzal, hogy mennyire hiszünk ennek a képnek a valóságos létében.

Azt az érzületvilágot és belső tapasztalatot, amely ezt a hitet élteti, Andrej Belij a következő példával világítja meg: ha a költő az éjszakai égboltra tekint, és látja a Hold sápadt sarlóját, amely egy állat fehér szarvára hasonlít, s megfogalmazza magában a költői képet: „A Hold – fehér szarv” («Месяц – белый рог»). Amikor a költői kép megszületik, akkor alkotója tudatában van annak, hogy az csupán egy ad hoc költői nyelvhasználat terméke, tehát tudatával érzékeli a képtől a jelentésig megtett ugrást. Tehát a tudatával nem állíthatja azt, hogy ez egy mitológiai lény szarva, de mint alkotó, önmaga állítása révén, saját létéből fakadóan szeretne hinni egy olyan valóságnak a létezésében, amelynek szimbóluma ez a kép, és szeretne egy valóságos égi zodiákus kört képzelni a látvány mögé, amely egy metafizikai valóságra utal. Tehát magában a költőben is harcot vív egymással a modern kultúrkorban gyökerező megismerő és nyelvi tudat tapasztalata, valamint az archaikus korok szinkretikus gondolkozása és az elveszett kulturális egység után vágyakozó és benne hinni akaró lénye. A racionális tudat és az egzisztenciális tapasztalat és misztikus érzület vívja harcát a modern alkotóban, és ennek egyik megfogalmazása az apollóni és dionüoszai princípium harca a nyelvben.

Andrej Belij második nagy tanulmányát, mint a címe is jelzi; *Nyelv és gondolkodás* (A. Potebnya nyelvfilozófiája / Мысль и язык. Философия языка А. А. Потевни, 1910), teljes egészében Potebnya tanítása kifejtő értelme-

zésének szentelte. Mint a tanulmány egész stílusa és szigorúan argumentált felépítése is tanúsítja, Andrej Belij fő célja az immáron esztétikai kánonná emelkedett szimbolista tanítás általános művészetfilozófiai megalapozása, és kultúrtörténeti gyökereinek feltárása volt.

A tanulmány, amely a német-orosz filozófiai kapcsolatokat tükröző, kétnyelvű LOGOSZ című folyóirat hasábjain jelent meg, nem választható el a folyóirat beköszöntő szerkesztőségi cikkében megjelölt célkitűzésektől. Ez a beköszöntő tanulmány pedig a nyugat-európai filozófiai kritizmus hagyományának elsajátítását tűzte feladatként az orosz filozófiai gondolkodás elé avégből, hogy a filozófia saját értékorientációval rendelkező autonóm diszciplínává válhassék, és ezáltal egy olyan „alaptudomány” szerepét vállalhassa fel, amely a kultúra más területeinek is segít a saját, specifikus értékirányultságuk kidolgozásában. A tét pedig az volt, hogyan is értelmezi az orosz filozófia a kulturális szintézis megvalósításának feladatát. Meg tud-e szabadulni az utópikus mentalitástól, amelynek jegyében egyenlőségjelet tesz tény és érték között, vagy oly módon, hogy a pusztán tényt minősíti megvalósult értéknek, vagy pedig úgy, hogy a transzcendens értékvilágot eldologiasítja, naturalizálja, feloldja a természeti és tárgyi világban.

A folyóirat számára az az értékfogalom vált irányadóvá, amelyet a német neokantiánus iskola freiburgi ága dolgozott ki Heinrich Rickert tanításában, akinek „Az élet értékei és a kultúra értékei” (*Lebenswerten und Kulturwerten*) című tanulmánya ugyancsak a LOGOSZ hasábjain jelent meg orosz fordításban. Ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Andrej Belij milyen irányban tér el az érték fogalmának rickerti meghatározásától. Ezt az eltérést az ugyancsak 1910-ben közölt *A kultúra problémája* (*Проблема культуры*) szemléltetheti számunkra.

Andrej Belij három ponton „igazítja hozzá” Rickert értékfogalmát az orosz szimbolizmus alkotásfilozófiai és kultúraelméleti koncepciójához: az értékek szféráját tekintve, hiszen nem a transzcendens lényegiségek elvont világában, hanem a megvalósult értékek, azaz a kultúra világában tételezi az értéket; az érték és az élet viszonyát tekintve, mivel nézete szerint az értékteremtés folyamata nem járhat együtt az eleven élet léttelenítésével; és végül az érték meghatározásának kritériumait tekintve: a meghatározás kritériuma nem lehet szubjektív természetű (értéknek tekintem azt, amit értéknek élek meg), éppen a megvalósultság teszi lehetővé az érték

objektív meghatározását. Tehát Andrej Belij ezáltal az érték fogalmát átemeli a „kellés” szférájából a „létezés” szférájába, s magának az értéknek és az értékteremtés folyamatának is ontikus, létszerű jelleget kölcsönöz. Ugyanakkor nem oldja fel az értéket a pusztán biológiztikusan értelmezett organikus, természeti lét szférájában.

Andrej Belij úgy egyensúlyoz az irracionalista életfilozófiák és a modern értékfilozófia közt, hogy az alkotás révén (amely eredendően nyelvi alkotás) a következőképpen emel hidat köztük: az élet értékei önmagukban viszonylagos értékek, pusztán anyagot szolgáltatnak az alkotás számára, az alkotás viszont értéket kovácsol ebből az anyagból, és ezáltal átemeli egy magasabb értékszintre, a kultúra világába, amely az eleven, létszerű, megvalósult értékek világa. Így ruházza fel Andrej Belij a nyelvi alkotást és alkotófolyamatot a létszerű elevenség attribútumaival, miközben a kultúrértékek legmagasabb rendű megnyilvánulását látja bennük. Ebben az értelmezési keretben történik egyrészt Potebnya tudománytörténeti szerepének a kijelölése, másrészt viszont annak a szerepnek a megvilágítása, amelyet Potebnya az orosz szimbolizmus esztétikájának a megalapozásában játszott.

Potebnya tudománytörténeti helyének jelentőségét Andrej Belij a következőkben látja: Potebnya nyelvelméletének legnagyobb érdeme a pszichológiai megközelítésben rejlik, mert éppen a pszichologizmusnak köszönhetően tud szakítani a 18. századi nyelvelméletek racionalizmusával. Így a nyelv általános és objektív törvényszerűségei helyett – magát a szót is mint eleven létezőt, a maga konkrét „individuális” létében vizsgálja; ennek következtében pedig a nyelvtudomány a természettudományos módszerek alkalmazásának területéről, átkerül a „szellemtudományok”, azaz a humán tudományok területére, maga a szó pedig, amely önmagában önálló esztétikai alkotás, s így esztétikai értéket képvisel, átkerül a kulturális értékek szférájába.

Potebnya tanításának szerepét az orosz szimbolizmus esztétikájának a megalapozásában Andrej Belij a következőképpen értelmezi: úgy véli, hogy Potebnya a maga tanításában az orosz szimbolizmus keletkezése előtt mintegy fél évszázaddal profetikus előrelátással megelőlegezte a szimbolizmus alkotásfilozófiájának alaptéziseit (de meg is fordíthatjuk a logikát és a megközelítés perspektíváját: az orosz szimbolizmus Potebnya

tanításában lelte fel a maga alkotásfilozófiájának nyelvelméleti igazolását és ennek a programnak a keretében értelmezte újjá Potebnya tanítását).

Potebnyának azt a tételét, hogy minden szó eredendően képi jelentéssel bír, Andrej Belij így fordítja le a szimbolista esztétika nyelvére: az alkotás a keletkezés sorrendjét tekintve megelőzi a megismerést, annak feltételül szolgál, tehát a nyelvi alkotás (a szavak teremtése) időben elsődleges a megismeréshez képest, és érvényét tekintve magasabb rendű, mint a megismerés (azaz a fogalmak általi megismerése a valóságnak). Potebnyának azt a tételét viszont, hogy minden egyedi szó maga is költői alkotás, Andrej Belij a következőképpen építi tovább: a szó, amelyből a szimbólum építkezik, maga is nyelvi műalkotás, és ennek záloga a szó belső formája, amely közvetít a hang és jelentés közt, és biztosítja a tartalom és forma egységét, tehát a szimbólum nem más, mint a belső forma kivirágzása. A szó ideális létmódja pedig a fogalmi tartalomtól való teljes függetlenség, amely biztosítja a belső forma kisarjadását. A szimbólum nem más, mint az átvitt jelentések kimeríthetetlen gazdagsága, amelyet a belső forma táplál.

Potebnya tanítása a költői nyelvről, amelyben eleven a belső forma, és a fogalmi nyelvről (vagy másként a prózai nyelvről), amelyben elhalványul a belső forma (s mint tudjuk, a szónak ez a két állapota Potebnya tanítása szerint állandó dinamikus változásban van a nyelv egészében), a következő transzformáción megy keresztül Andrej Belij átértelmezésében: A szó kétféle létmódját antinómikus ellentét választja szét: *A szimbólum* – eleven test, a megtestesült LOGOSZ, jelentésének gyökerei a lélek irracionális rétegeiből, a dionüszoszi mélységekből táplálkoznak, jelentésének végső határai pedig a végtelenbe törnek, benne a zene szelleme munkál. *A fogalmi szó* – hideg, megkövült kristály, holt formává merevedett élet, a korlátok közé zárt jelentés, benne a lekerekítés, a körülhatárolás, a lezárás szelleme munkál, létmódját az apollói princípium határozza meg.

A szó kétféle létmódjának ez az antinómikus ellentéte több területen is értelmezést nyer Andrej Belij teóriájában, úgyis mint az ismeretelmélet, a kultúraelmélet és a lételmélet területén. A megismerés területén – véli Andrej Belij – a fogalmi szó, a terminus a kommunikáció konvencionális jelévé válik, és ezért újra és újra visszatérít bennünket a már megismerthez, az alapigazságok mechanikus ismétléséhez. Az eleven szó, a LOGOSZ az élő beszéd orgánuma, a teremtő jellegű nyelvi folyamat az új szavak

képzése által új igazságok felfedezéséhez vezet. A kultúra területén pedig, mivel a világ jelenségeinek birtokbavétele a megnevezés által a legősibb alkotási forma, amely a mágikus ráolvasás erejével bír és az őserőket megfékezi, ennek a mágikus erőnek az újjáélesztése és fenntartása, folytonos működtetése az emberiség létének egyik alapfeltétele. Ezért addig, míg az eleven szó halála a kultúra hanyatlásához, a már megtett fejlődés mechanikus ismétlődéshez vezet, a szó kultusza, az eleven szó kisarjadása, a belső forma kultiválása mindig a kulturális reneszánsz ismérve, és egy eljövendő új organikus kultúrkorszak kezdetét hirdeti. A személyes és az egyetemes lét területén pedig, mivelhogy az ember a térbeli és időbeli folyamatokat a szavak (azaz hangkapcsolatok, hangsorok) segítségével győzte le, sajátította el és rendezte oksági összefüggésekbe, a nyelv segítségével győzte le az a szakadékot, amely az ÉN VILÁGÁT és a tőle függetlenül létező KÜLSŐ VILÁGOT elválasztja egymástól. Ezt az egységet éppen a HANG, a MEGNEVEZÉS AKTUSA által teremtette meg. Ezáltal az ember egy HARMADIK VILÁGOT teremtett, a hangzó szimbólumok (мир звуковых символов) világát. Ebben a nyelvi világban az ember átélhette önmagát a világ teremtetőjeként, mivel a nyelvteremtés aktusában megismételhette az isteni teremtés művét. Önmagát az élet alkotójának láthatta.

Potebnya tanítása a mítoszról és a mitikus gondolkodás lenyomatáról a szó struktúrájában szintén sajátos olvasatot nyer Andrej Belij elméletében. A fogalmi szóból a belső forma újjáélesztése révén metafora lesz, a belső forma kivirágzása megszüli a szimbólumot, a szimbólumok elvezetnek a mítoszhoz – amely viszont a vallási művészethez vezet el, s így bizonyítást nyer a művészet, a mitológia és a vallás egysége, amely a szimbolizmus tanításának egyik alaptétele. Tehát Potebnya tanításában az orosz szimbolizmus teoretikusai arra is argumentációt találtak, hogy az orosz szimbolizmus fogja betölteni egy eljövendő kor művészetvallásának ill. vallási művészetének szerepét.

Potebnya elméletének transzformációja Andrej Belij értelmező kifejtésében a következőkben összegezhető: Potebnya a konkrét népköltészeti anyag elemzése alapján, az elemzett anyag mögött meghúzódó nyelvi eljárásokat elemezte. Andrej Belij ezeket a nyelvi eljárásokat általános konstrukciós elvvé változtatja, olyan princípiummá emeli, amely nemcsak művészetfilozófiai, de általános filozófiai megoldást

kínál a modern létproblémák megoldására. Míg Potebnya pozitivistá tudományos módszereket alkalmaz, egyik nyelvi gondolkodásformát és költői alakzatot sem idealizálja, hanem együttes és stadiálisan váltakozó jelenlétüket és működésüket vizsgálja a nyelvben, addig Andrej Belij egy megváltó világnézetnek az eljárásaivá növeszti ezeket a nyelvi és gondolkodási alakzatokat. Amit az archaikus ember öntudatlanul alkalmazott, azt Andrej Belij tudatos programmá teszi a modern művész számára a modern lét egzisztenciális dilemmáinak a megoldására a művészet, és ezen belül specifikusan a nyelvi alkotás révén.

Andrej Belij „*Aron vesszeje*” (*Жезл Аарона*, 1917) című tanulmánya elsősorban Potebnyának a belső formáról szóló tanítása nyomán indul el, s ebből a tanításból elsősorban azt a tételt kamatoztatja, hogy a belső forma, amely a nyelvfejlődés egy adott szakaszán szógyöknek minősül, egy korábbi szakaszban maga is szó volt.

Bár ebben a tanulmányban is újraismétlődik a fent ismertetett két Belij-tanulmány számos tézise, mégis ez a tanulmány mind a kifejtés nyelvezetét mind pedig annak művészetfilozófiai és nyelvfilozófiai argumentációját tekintve különálló helyet foglal el az orosz szimbolizmus nyelvelméleti és poétikai örökségében. Itt ugyanis Andrej Belij mintegy „realizálja” saját tézisé a Szó-Szimbólum létének eleven valóságáról és megismerő erejének elsőbrendűségéről a Fogalmi Szó holt erőtlenségével szemben. Sőt, ennek a tanulmánynak nem csupán központi témája a Szó-Szimbólum, de magában a tanulmányban a kifejtés is szimbolikus formát ölt, mint arra a cím is utal, az egész tanulmány a bibliai példabeszéd nyelvén szól, s az egyes tézisek argumentációja mitológéimákból bomlik ki.

Andrej Belij úgy véli, hogy a nyelvfejlődés jelenlegi állapotában az előjárók és végződéseltakarják előlünk a szógyököt, a szavakat pedig pusztá absztrakciókká változtatják. Az absztrakciók kéreggel vonják be az eleven szót, kiszáradt ághoz teszik hasonlatossá. A szógyökhöz kötődő jelentés elhalása okozza a gondolat megkövülését. Csak a szógyökök életre keltése tudja levetni az absztrakció kérgét az eleven szóról.

Mivel fentebb már szoltunk *A szavak mágiája* című tanulmány kapcsán arról, hogy Andrej Belij nyelvelmélete – és hozzátesszük, az orosz szimbolizmus költői gyakorlata szerint – a költői trópusok közül éppen a metafora teremti meg a szimbólumképzés feltételét. Ehelyütt szeretném felidézni Roman Jakobson tanítását a nyelvi afázia két típusáról. Jakobson

azokat a tudati és nyelvi következményeket veszi számba, amelyek a két nyelvi alaplánc, a metaforikus gondolkodás alapjául szolgáló szelekció és a metonimikus gondolkodás alapjául szolgáló kombináció képességének sérülése esetén mennek végbe. A kombináció képességének károsodása esetén a metaforikus gondolkodás kerekedik felül, és ez azzal jár, hogy elsorvadnak a toldalékok, amelyek a szintaktikai kapcsolatokat éltetik és biztosítják a névszó kontextuális összefüggéseit. Ezért a NÉV és a megnevezés aktusa önmagában válik fontossá, és kiemelt szerepet kap a szógyök és a gyökszóban rejlő jelentésbeli potencia kiaknázása. A szelekció képességének károsodása esetén viszont a metonimikus gondolkodás kerekedik felül, és ez azzal jár, hogy sérül a megnevezés képessége, a névszók helyét a névmási helyettesítők foglalják el, s ugyanakkor felértékelődik a toldalékok és ezzel együtt a szintaktikai kapcsolatok, valamint a kontextus szerepe.

Andrej Belij megelőző két tanulmányának okfejtését bontja tovább, miszerint ahol nincs NÉV, ott nincs értelem, és nincs olyan kritérium sem, amelynek mentén az ember szembeállíthatná a maga létét a világgal, s éppen a szó mint megnevezés és mint értelemhordozó nyelvi jel kimondása az alkotás legősibb formája. S míg a szavak külső formája, azaz hangalakja a mágikus ráolvasás erejével hat, addig a szógyök a megismerés művészetének alkotó gyakorlatát rejt magában. A szógyök egyesíti magában a Természetet és a Szellemet egyetlen teljes valóságban, s ezért az adott világ is csak a nyelvben való megismerés által ébred valóságra. A szógyökök formájában a primitív ősi nyelv folytatja a maga létezését a tárgyi és fogalmi jelentések burka mögött megbújva. S mivel az absztrakt jelentések mögött szunnyadó szógyök a szó „éjszakai” jelentésévé vált, amely nappali fényben nem látszik, a költészet és a költői nyelvhasználat feladata abban rejlik, hogy napvilágra hozza ezt a rejtett jelentést, és akkor a szó újra kivirágzik, mint Áron vesszeje. Andrej Belij okfejtése a szó kétféle, éjszakai és nappali létmódjáról, rendkívül közel kerül Velimir Hlebnjov nyelvfilozófiájának az 1910-es években kifejtett alaptételeihez.

Az *Áron vesszeje* című tanulmány okfejtése szerint minden egyes metafora potenciálisan egy mítoszt foglal magában. A szógyökben egyesülő hangok ugyanis nem egyszerűen egy hangcsoportot alkotnak, hanem ebből az egységből egy új értelmet hordozó szintetikus képzet születik. Ily módon tehát a szógyök már önmagában metafora, az összes

későbbi metaforák skémája és alapja, egy hatalmas sokágú fa gyökérzete, amelyből a későbbi jelentések dinamikus rendszere, azaz a fa lombzata kisarjad. A szógyökben a képi alakzatok és a későbbi grammatikai és logikai formák még szerves egységet alkotnak. Belij okfejtése szerint a szógyök a logikai ítéletek atomisztikus formája, amelyben a hangkapcsolat elemei közt predikatív viszony rejlik, de a szógyökben mint elemi logikai ítéletben a szubjektum és a predikátum még szerves egységet alkot.

Kezdetben a névadás és a Név volt minden dolog élő lelke, s ekkor még minden szó isteni eredetű volt. Ezért hát a Névalkotásban és a Név Glorifikációjában (имяславие) rejlik a természeti világnak a Szellem általi megtermékenyítése, a Szellem és a Világ (Természet) nászából születnek a Lelkek, ezek a lelkek pedig nem mások, mint a Szavak. Nem nehéz belátnunk, hogy ezeknek a fejtegetéseknek a során Andrej Belij egyre inkább eltávolodik tanítómesterének, Potebnyának a tétéleitől – aki éppen a nyelv keletkezésének metafizikai alapvetését vizsgálta felül kutatásaiban – és egyre közelebb kerül az 1910-es és 1920-as évek fordulóján a vallásfilozófiai tanítások keretében megjelenő nyelvelméleti koncepcióhoz, jelesül „A Név Glorifikációja” szellemi mozgalmához. Ennek a szellemi mozgalomnak a kritikai értelmezését és egyben összegzését Pavel Florenszkij adta *A Név Glorifikációja mint filozófiai alapvetés (Имяславие как философская предпосылка)* című munkájában, ahol a megnevezés aktusát úgy értelmezi, mint szinergikus aktust, amelyben a megismerő tudat mágikus energiája és a lét misztikus energiája egyesül.

Andrej Belij okfejtése a Név születéséről számos ponton érintkezik ezzel a tanítással. Belij úgy véli, hogy a filozófiának nem a megismerés szubjektumát kell tanulmányoznia, hanem magát a Nevet, amelyben a megismerés aktusa megtestesül, ez pedig a maga konkrét, individuális formájában testet öltött Szó-Logosz, amely megfeszített az Élet keresztjén, de fel kell támadnia az Értelemben (Разум). A Logoszról szóló tanításban tehát egyesülnie kell a Név fonetikájának (a hangzó gyökökben rejlő belső értelemnek) és a Név misztikájának. A Logoszban megszülető új értelem által nyerhet feloldást az az antinomikus ellentét, amely a gyökszóban szunnyadó rejtett jelentés és a logikai fogalom, terminussá vált szó között fennáll. Andrej Belij ezt az okfejtést már a mitológémak nyelvezetén fogalmazza meg, amikor a Logoszban megszülető új értelmet párhuzamba állítja Hermes születésével, s így a szóval való foglalkozás

valóban hermetikus tudománnyá válik. Az értelmezés adománya pedig képes lesz újra összekapcsolni a hangokról szóló tanítást (глоссолалия) a szellemi tanítás tehetségével. Ez pedig a Szó-Szimbólum elméletében valósult meg, az orosz szimbolizmus szellemi mozgalmában, ahol újra feltárult a költészet szintetikus értelme. Ennek a szintézisnek az összekötő anyaga pedig maga az alkotó mint a nyelvteremtés hordozója és a művészet mint életalkotás programjának a megvalósítója.

Források

- BELYJ 1910a – Андрей Белый: Мысль и язык (Философия языка А.А.Потебни). //ЛОГОС. Книга вторая. Издательство «Мусагет». Москва 1910, 240–258.
- BELYJ 1910b – Андрей Белый: Магия слов. // А.Б.: Символизм. Москва, 1910, 429–448.
- BELYJ 1917 – Андрей Белый: Жезл Аарона (О слове в поэзии). // СКИФЫ. Сборник первый. Книгоиздательство «Скифы».Москва 1917, 155–212.
- BELYJ 1982 – Андрей Белый: Почему я стал символистом и почему не перестал им быть во всех фазах моего идейного и художественного развития. Ardis, Ann Arbor, 1982.
- ПОТЕБНЯ 1970 – Потебня А.А.: Эстетика и поэтика. Москва «Искусство», 1976.
- ПОТЕБНЯ 1990 – Потебня А.А.: Теоретическая поэтика. Москва «Высшая школа», 1990.
- ПОТЕБНЯ 2002 – Potebnya Alekszandr: A szó és sajátosságai. Beszéd és megértés. A költői műalkotás három összetevője. A költői és a mitikus gondolkodás. A mitikus gondolkodás természete. A mítosz és a szó. A nyelv szerepe a mítoszképződésben. (Fordította: Horváth Kornélia). // Poétika és nyelvelmélet (Diszkurzívák Sorozat) : Válogatás Alekszandr Potebnya, Alekszandr Veszeloovszkij, Olga Freidenberg elméleti

műveiből (Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Kovács Árpád).
Argumentum Kiadó Budapest, 2002, 147–192.

SPET 1978 – Spet Gusztav: A belső költői forma. (Fordította: Orosz István).
// HELIKON. Világirodalmi Figyelő. 20/IV.évfolyam, 1978/1–2.
Kutatási irányok a 20-as évek szovjet irodalomtudományában, pp. 65–
83.

SPET 1999 – Густав Шпет: Внутренняя форма слова. Этюды и вариации
на темы Гумбольдта. Москва, 1927. (Перепечатано в: Г. Г. Шпет.
Внутренняя форма слова. Иваново, 1999.)

SPET 1989 – Густав Шпет: Эстетические фрагменты. Вып.1–3. Петроград,
изд.»Колос», 1922–1923. (Перепечатано в: Г. Шпет. Сочинения.
Москва, 1989, 345–472.)

Irodalom

BAHTYIN M. M. 1986 – VOLOSINOV V. Ny.: A nyelvfilozófiai gondolkodás két
irányzata. // M. M. Bahtyin: A beszéd és a valóság. Filozófiai és
beszédelméleti írások. Társadalomtudományi Könyvtár. Gondolat
Kiadó, Budapest 1986, 195–216.

BELKIND 1975 – Е.Белькинд: Потенция и Андрей Белый. Постановка
вопроса. //Тезисы I.Всесоюзной (III.) Блоковской
конференции Творчество А.А.Блока и русская культура XX.
века, Tartu 1975, 160–165.

BUTÜRIN 1972 – К.М. Бутырин: Проблема поэтического символа в
русском литературоведении (19-20 вв.). // Исследования по
поэтике и стилистике. Ленинград 1972, 248–261.

CASSEDY, Steven 1986: Belyj, „zaum”, and the Spirit of Objectivism in
Modern Russian Philosophy of Language. //Andrej Belyj: Pro et
Contra. Atti del I. Simposio Internazionale *Andrej Belyj*. Edizioni
Unicopli, Milano 1986, 23–31.

- CSUDAКOV 1975 – Чудаков А.П. : А.А. Потебня. // Академические школы в русском литературоведении. Москва, Издательство «Наука», 1975, 305–354.
- GOGOTISVILI 2004 – Гоготисвили Л.А.: Рецепция символизма в гуманитарных науках (лингвофилософский аспект). // Литературоведение как литература. Сборник в честь С. Г. Бочарова. Языки славянской культуры. Москва 2004, 148–175.
- GRÁNICZ István 1992: A szó belső formája Potyebnya nyelvészeti poétikájában. // HELIKON, Irodalomtudományi Szemle, 1992 / 3–4, 379–388. // Újraközlés: Gránicz István: A nyelvészeti poétika útjai és lehetőségei. Budapest, Balassi Kiadó 2002, 9–25.
- HAVAS Ferenc 1998: Onoma, rhéma, logosz. // Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő Péter Mihály 70. születésnapjára. Szerk. Zoltán András. Budapest, 1998. 213–218.
- HAVAS Ferenc 2002: A marrizmus-szindróma. Sztálinizmus és nyelvtudomány. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002.
- Hermeneutika az orosz századelőn.* (Szerk. Gránicz István és Han Anna) HELIKON, Irodalomtudományi Szemle, 1997/3. XLIII. évfolyam
- HORVÁTH Katalin 1990: Megnevezés és metaforizálódás. // Havas Ferenc, Horváth Katalin, Ladányi Mária (szerk.): Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára. Budapest 1990, 102–107.
- HORVÁTH Katalin 1992: Metonímia, metafora. (A rész–egész viszony szerepe a mondatok létrejöttében). Nyelvpedagógiai Írások XIII. Budapest 1992, 29–37.
- IVANOVA 1994 – Иванова Н. Н. «Метонимия». В сб.: Очерки теории языка русской поэзии XX века. т. 3. Тропы в индивидуальном стиле и поэтическом языке. (отв. редактор В. П. Григорьев). Москва, 1994, 191–254.
- JAKOBSON, Roman 1969: Az afázia nyelvi tipológiája.// R. J.: Hang – Jel – Vers. (A kötetet összeállította Fónagy Iván és Szépe György). Gondolat Kiadó, Budapest 1969, 186–208.

- KOVÁCS Árpád 1999: A szó diszkurzív poétikája. // HELIKON. Irodalomtudományi szemle. LXV. évfolyam. 1999/1-2. A szó poétikája. pp. 5–35.
- KÖNCZÖL Csaba 1986: A nyelv eldologiasodása és az irodalom: Mihail Bahtyin irodalomelmélete.// K. Cs.: Tükörszoba. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1986, 46–85.
- MEDVEGYEV 1928 – П.А. Медведев: Формальный метод в литературоведении. Ленинград, 1928.
- NAGY István 1980: Az orosz szimbolizmus irodalomszemlélete. // HELIKON. Világirodalmi Figyelő. 20/VI. évfolyam, 1980/3–4. Az orosz szimbolizmus, pp. 211–226.
- PRAT, Naftali 1979: Orthodox Philosophy of Language in Russia. // Studies in Soviet Thought 20 (1979), 1–21.
- PORTNOV 1994 – Портнов, А. Н. : Г. Г. Шпет: от внутренней формы к смыслу.// А. А. Портнов. Язык и сознание: основные парадигмы исследования проблемы в философии 19–20 вв. Иваново 1994, 299–321.
- PREZNYAKOV 1980 – Пресняков О.: Поэтика познания и творчества. Теория словесности А.А.Потебни. Москва, «Художественная литература», 1980.
- SZILÁRD 1993 – Силард Лена: Проблемы герменевтики в славянском литературоведении XX века. //Studia Slavica Hung. Tomus 38 (1993), 173–183.
- SZILÁRD 2002 – Силард Лена: Герметизм и герменевтика. Издательство Ивана Лимбаха, Санкт-Петербург, 2002.
- SZTYEPANOV 1985 – Степанов Ю.С.: В трёхмерном пространстве языка. Москва, Издательство «Наука», 1985.
- TELEGDI Zsigmond 1985: Utószó Wilhelm von Humboldt Válogatott írásaihoz. // Wilhelm von Humboldt Válogatott írásai. (Fordította Rajnai László. A jegyzeteket összeállította és az utószót írta Telegdi Zsigmond.) Európa Könyvkiadó, 1985, 303–370.

- ТОПОРКОВ 1997 – Топорков А.А.: Теория мифа в русской филологической науке XIX века. Москва, Издательство «Индрик», 1997.
- VOLOSINOV 1930 – В.Н.Волошинов: Марксизм и философия языка. Ленинград, 1930.
- WESTSTEIJN, Willem G. 1979: A.A. Potebnja and Russian Symbolism.// Russian Literature VII (1979), 443–464.